

NİŞABUR'DA ETKİLİ OLMUŞ KERRÂMÎ ŞAHSİYETLER*

Arş. Gör. Zeynep ALİMOĞLU SÜRMEĒİ

Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

zasurmeli@firat.edu.tr

Öz

Hakkında pek az çalışma bulunan Kerrâmîyye, hicri üçüncü asrın sonlarından itibaren tarih sahnesine çıkar ve Horasan-Maveraünnehir bölgelerinde pek çok taraftar edinir. Hicri dördüncü asrın başlarına kadar olan zaman dilimi ile sınırlandırmış olduğumuz ilk dönem Kerrâmîliği, kelami bir mezhepten ziyade sufi bir yapılanma arz etmiş ve bu özelliğinden olsa gerek müstakil bir fırka muamelesine tabi tutulmaksızın çoğunlukla Mürcie içerisinde değerlendirilmiştir. Önde gelen Kerrâmî şahsiyetlerin zâhidâne yaşayışları bunda etkili olmuştur. İbn Kerrâm'dan sonra Muhammed b. Heysem gibi önemli isimlerin katkısı ile Kerrâmîlik, kendine has teolojisi olan bir mezhebe dönüşmüştür. Mezhebin söz konusu dönüşümünde etkili olan şahsiyetlerin tamamına yakını ise faaliyetlerini Nişabur'da yoğunlaştırmıştır. Bundan dolayı bu makalede Nişabur'da ön plana çıkmış Kerrâmî şahışlar ve bu şahışların Kerrâmîyye'nin teşekkülündeki etkileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kerrâmîyye, Mürcie, Nişabur, İbn Kerrâm, İbn Heysem.

KARRÂMÎ NAMES THAT HAD BEEN EFFECTIVE IN NISHABUR

Abstract

Karrâmîyya, about which there are insufficient studies in Islamic intellectual history, appears at the end of h. III. century and gains a lot of followers in Horasan and Transoxiana regions. The first Karrâmîyya, which we limited with the period until early fourth century after the hegira, has shown a sufi structuring rather than a theological school and most probably because of this property, it was not considered as a separate sect and has been considered within the Murci'ah. The pioneering Karrâmî scholars' ascetic lifestyles have been influential upon this situation. After İbn Kerrâm, with contributions of important Karrami names like Mohammad b. Haysam, Karrâmîyya has turned into a sect which has a specific theology. The activities of nearly all of the people who were influential in this conversion were focused on Nishabur, and because of this, Karrami names who have come to the fore in Nishabur and their affects in the organization of the Karrâmîyya have been emphasized in this study.

Key Words: Karrâmîyya, Murjiah, Nishabur, İbn Kerrâm, İbn Haysam.

Giriş

Horasan'da Kerrâmîyye'nin en etkili olduğu şehir Nişabur'dur. Güney bölgelerinde zenginlerin, kuzey bölgelerinde ise yoğunluklu olarak fakirlerin yaşadığı Nişabur, Kerrâmîyye'ye merkezlik yapmıştır. Kerrâmîyye şehirde genellikle fakir ve ezilenlerden taraftar edinerek kuzey ve batı bölgelerinde etkili olmuş; dokumacılıkla meşgul olan fakir

* Bu makale, devam etmekte olan "İslam Düşüncesinde Kerrâmîyye Algısı" adlı doktora tezinden türetilmiş olup herhangi bir yerde yayımlanmamıştır.

bölge halkı üzerinde söylemleri ile etkili olan Kerrâmî zâhitler, halkın Kerrâmiyye'yi benimsemesini sağlamıştır.¹

Horasan'ın büyük bir bölümünde olduğu gibi Nişabur ve çevresinde Kelâmî bazda en etkin ekol Mürcie idi. Bu ekolü benimseyerek geliştiren ve ona farklı bir boyut kazandıran kişi ise Muhammed b. Kerrâm olmuştur.² Kaynaklara bakıldığında Muhammed b. Kerrâm'ın vefatının ardından yaklaşık bir asır boyunca Nişabur'da onun taraftarları ile ilgili doğrudan bir bilgiye rastlanmaz. Bunun sebebi, onların hicri dördüncü asrın başlarına kadar Mürcie içerisinde değerlendirilmiş olmaları ve fıkhıta da temel olarak Ebû Hanîfe'nin görüşlerini benimsemiş olmaları olabilir.³ Süreç içerisinde yeterli güce ulaşan Kerrâmiyye, zaman zaman bölgede etkili olan mezheplerle mücadele içerisine girer. H. IV. asrın ilk yarısında Nişabur'da Şiiler ile Kerrâmîler arasındaki muhalefet, mezhep asabiyeti nedeniyle ciddi boyutlara ulaşır.⁴

Selçuklular 428/1036 yılında Nişabur'u fethedinceye kadar Kerrâmiyye, şehirdeki üstünlüğü Samaniler ve Gazneliler'in desteği ile sürdürür.⁵ Nişabur, hicri dördüncü asrın sonlarında Kerrâmiyye'nin merkezi haline gelir. Nişabur'da Samani ordusunun kumandanı Nâsîru'd-Devle Ebu'l-Hasan Muhammed b. İbrâhim b. Simcûr'un (336-378/948-989)⁶ huzurunda İbn Muhâcir ile Bağdâdî arasında Allah'a cisim denilip denilemeyeceği hususunda başlayan tartışma iki üç asır boyunca Eşariler ile Kerrâmîler arasında tartışma konusu olmaya devam eder.⁷ Samaniler'den sonra Gazneliler döneminde de Kerrâmiyye siyasi otoritenin desteğini almayı başarır. Muhammed b. Kerrâm'ın soyundan geldiği iddia edilen Sebüktekin, Gaznelilerin genelinin Kerrâmîliği benimsemesini sağlar.⁸ Sebüktekin ve oğlu Mahmut tarafından himaye edilen Kerrâmîler, Şiiler ve Eşariler arasında ciddi bir güce ulaşır. Bu güce ulaşmalarında İshak b. Mehmeşâz ve oğlu Ebu Bekir'in büyük etkisi olur.⁹ Hicri dördüncü yüzyılın ortalarından itibaren şehrin ilmî konjonktüründe Ehl-i Hadis ile Mürciî âlimler ve Şiî

¹ Makdisî, söz konusu firkalar arasındaki muhalefetten söz ederken bu olayların kendi zamanında yaşandığını ve mezhep asabiyetinin vahşet boyutunda olduğunu, zaman zaman çatışmalar yaşandığını söyler. Bkz. Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö.381/991), *Ahsenu't-Tekâsîm fî Ma'rîfeti'l-Ekâlîm*, Mektebetu Medbûli, Kahire 1991, s. 329, 336, 371; Bulliet, Richard W., *The Patricians of Nishapur: A Study in Mediaval Islamic Social History*, Harvard Middle Eastern Studies, Harvard University Press, Cambridge 1972, s. 12-13.

² Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, s. 237-238.

³ Kutlu, *Mürcie ve Tesirleri*, s. 239.

⁴ Bkz. Makdisî, *Ahsenu't-Tekâsîm*, s. 329, 336, 371; Bulliet, *The Patricians of Nishapur*, s. 12-13.

⁵ Bulliet, *The Patricians of Nishapur*, s.204.

⁶ Kısa süreli birkaç azli dışında yaklaşık kırk yıl farklı resmi görevlerde bulunmuştur. Bkz. Erdoğan Merçil, "Simcûrîler", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., XXXVII/210-211.

⁷ Bağdâdî, 'Abdulkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed (ö.429/1037), *el-Fark beyne'l-Fırak*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhâmid, el-Matbaatu'l-'Asriyye, Beyrut, 1995, s. 224; Kutlu, "Kerrâmiyye", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., XXV/294.

⁸ Malamud, Margaret, "Ortaçağ Horasanında Sapkın bir Politika: Nişabur Kerrâmiyyesi", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, çev. Hüseyin Doğan, Sayı: 13/1, s. 539.

⁹ Kutlu, "Kerrâmiyye", XXV/294.

âlimler ile Mürcîî âlimler arasında süre gelen tartışmalarda artık Mürcie'nin konumunu Kerrâmiler almıştır.¹⁰

Gazneli Mahmut'un Kerrâmileri desteklemesi ile bölgede etkin bir güç haline gelen Kerrâmiyye, Sultan Mahmut'un h. 402 yılında desteğini çekmesi ile gücünü kaybetse de Nişabur'da denge unsuru olmaya devam eder.¹¹ H. 489 yılına gelindiğinde Nişabur'da Şafîî-Hanefî koalisyonu ile Kerrâmiyye arasında karışıklıklar çıkar. Bu mücadelede Mehmeşâz ailesinden biri Kerrâmiyye'nin liderliğini yürütürken Şafîilerin liderliğini Cüveynî'nin oğlu Ebu'l-Kasım, (493/1100) Hanefilerin liderliğini Kadı Muhammed b. Ahmed b. Said yürütür. Pek çok Kerrâmînin öldürüldüğü ve medreselerinin tahrip edildiği olaylar neticesinde Kerrâmiyye'nin Nişabur'daki varlığı sona erer.¹² Bölgede hâkimiyeti elinde bulunduran Hanefiler, Kerrâmiyye tehditi ile karşılaşmaları durumunda ortak düşman anlayışı ile Şafîilerle ittifak etmişlerdir.¹³

Kerrâmiyye'nin varlığını uzun süre devam ettirememesi bazı araştırmacılar tarafından Kerrâmîlerin dini ve mistik öğretilerine bağlanmıştır. Onlara göre Kerrâmiyye'nin dini ve mistik öğretileri bazı sosyal ve siyasi sonuçlara sebebiyet vermiştir. Kerrâmiyye'nin varlığını devam ettirememesi Malamud tarafından bu öğretilere bağlanmıştır. Buna göre Kerrâmiyye'nin *tahrîm el-makâsib (kâr için çalışma yasağı)* doktrini ekonomik geçimi belli düzeyde olanlar için antipati oluşturmuştur.¹⁴ Bulliet'in verdiği bilgiler de Malamud'un fikirleriyle örtüşmektedir. Samaniler ve Gazneliler döneminde Kerrâmiyye'nin diğer mezheplere tercih edilmesinin Nişabur elitlerini rahatsız ettiğini söyleyen Bulliet, bu nedenle Selçukluların şehre girerken Nişabur elitleri tarafından desteklendiğini söyler. Gaznelilerin Hindistan'a yönelmesi ve Nişabur'a pek bir yararının dokunmaması Nişabur'un fethini kolaylaştırmış olsa da Gazneli Mahmut'un bölge elitlerini kontrol etmek amacıyla Kerrâmiyye'yi desteklemesi şehrin tesliminde etkili olmuştur.¹⁵

Nişabur'da Kerrâmî veya Kerrâmiyye ile ilişkili şahıslar olarak EbûCa'fer Ahmed b. Harb, Muhammed b. Kerrâm, Ebû Ya'kub İshak b. Mehmeşâz, Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Mehmeşâz, İbrahim b. Muhacir, İbn Kıdve ve Muhammed b. Heysem'i

¹⁰ Makdisî, *Ahsenu't-Tekâsim*, s. 316, 323, 336; Hafîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö.463/1070), *Târihu Bağdat Medîneti's-Selâm*, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 2001, XII/164; Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 235-239; *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2002, s. 178-181; Watt, Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, Sarkaç Yayınları, Ankara, 2010, s. 402.

¹¹ Kutlu, "Kerrâmiyye", XXV/294.

¹² İbnü'l-Esîr, Ebû Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim (ö.630/1223), *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut, 1995, VIII/506; Sayrafnî, Takiyuddîn Ebû İshak İbrahim b. Muhammed (ö.641/1243), *el-Müntehâb min Kitâbi's-Siyâk li Târîh-i Nisâbûr*, thk. Halid Haydâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994, s. 492.

¹³ Bulliet, *The Patricians of Nishapur*, s. 38-39, 46, 213.

¹⁴ Malamud, "Ortaçağ Horasanında Sapkın bir Politika: Nişabur Kerrâmiyyesi", s. 542.

¹⁵ Bulliet, şehrin Selçuklulara teslimi karşılığında Selçukluların şehrin iç meselelere karışmayacağı sözünü verdiğiinden ve elitlerin arzularını yerine getirme hususunda daha ılımlı davrandığından söz eder. Bulliet, *The Patricians of Nishapur*, s.70.

zikredebiliriz. Makalemizin bu bölümünde müstakil başlıklar altında bu şahısların faaliyetlerine ve Kerrâmiyye'nin teşekkülündeki rollerine ışık tutmaya çalışacağız.

1. Ebu Ca'fer Ahmed b. Harb (ö.234/848)

Ebû Abdillah Ahmed b. Harb b. Sehl b. Fîruz, zâhid ve âbid bir kişi olup *Kitâbu'l-Erba'în*, *Kitâbu 'ÿâlillah*, *Kitâbu'z-Zühd*, *Kitâbu'd-Du'â'*, *Kitâbu'l-Hikmet*, *Kitâbu'l-Menâsik* ve *Kitâbu't-Teksîb* gibi pek çok eser kaleme almıştır.¹⁶ Nîsâbûrî veya Mervezî nisbeleri ile anılan İbn Harb, Süfyan b. Uyeyne, Ebû Davud et-Tayâlisî, İbn Ebî Fudeyk gibi pekçok isimden rivayette bulunmuş; kendisinden ise Ahmed b. el-Ezher, Sehl b. 'Ammâr, 'Abbâs b. Hamza ve daha pek çok isim rivayette bulunmuştur.¹⁷ İbn Harb, aynı zamanda öldüğü zaman kendisinin ayaklarının ucuna gömülmeyi vasiyet eden Sûfî Yahya b. Muaz'ın da muasırır.¹⁸ O, hadis taraftarı Ahmed b. Hanbel ile çağdaş olup İbn Hanbel'den rivayette bulunmuştur.¹⁹ Ancak kaynaklarda aralarında herhangi bir diyalog yaşanıp yaşanmadığına dair bir bilgi yer almaz.

Ahmed b. Harb, Muhammed b. Kerrâm'ın hocası olması ve Ebû Hanîfe'nin *ircâ*²⁰ görüşünün Muhammed b. Kerrâm tarafından benimsenmesinde etkili olması nedeniyle önemli bir şahsiyettir. Onun adı, *ircâ* akîdesinin Nişabur'daki sûfiler arasında yayılmasında öne çıkar. İbn Kerrâm, Nişabur'da İbn Harb'e öğrenci olur, ondan hadis dersleri alır ve irca akidesinde olduğu gibi zühd konusunda da İbn Harb'den etkilenir. Pekçok hususta hocasına muhalefet ettiği rivayet olunan İbn Kerrâm'ın hangi konularda ve hangi gerekçeler ile hocasına muhalefet ettiğine dair hiçbir bilgi yoktur.²¹ Zehebî, Kerrâmiyye-İbn Harb ilişkisine dair Yahya b. Yahya en-Nîsâbûrî'nin şu sözünü aktarır: "Zâhit Ahmed b. Harb olmasaydı

¹⁶İb Harb'in biyografisine yer veren kaynaklarda bu eserlere dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. İbn Harb'in bu eserlerinden Zehebî söz eder. Bkz. Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz (ö.748/1347), *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, Lübnan, 2004, XI/33-34.

¹⁷Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, V/190; Zehebî, *Siyer*, XI/33-34.

¹⁸Attâr, Ferîdüddîn en-Nîsâbûrî (ö.618/1221), *Tezkiret'ul-Evliyâ'* thk. Muhammed Edîb el-Câdir, tsh. Ahmed Ârâm, Dîmeşk 2008, s.312; İbn Mulakkın, Sirâcuddîn Ebu'l-Hafz Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şafî'î (ö.804/1401), *Tabakâtu'l-Evliya'*, Mektebetu'l-Hanci, Kahire, 1994, s. 321.

¹⁹Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, V/190-191; İbn Ebî Ya'lâ, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Kadî el-Ferrâ' el-Hanbelî (526/1131), *Tabakâtu'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y., I/40-41; İsmail b. Kuteybe, Ahmed b. Hanbel'in huzuruna çıktığını, İbn Hanbel'in o sırada Mekke'den şehre gelmiş olan Ahmed b. Harb'i kastederek "Bu Horasanlı da kimdir?" diyerek kendisine sorduğunu rivayet eder. Kendisinin ise İbn Harb'i zühdü nedeniyle övdüğünü buna karşılık İbn Hanbel'in "O'nun iddia ettiklerini iddia eden bir kimsenin kendi nefsinin de verdiği fetvalara katması gerekmez." dediğini aktarır. Bkz. İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî (ö.597/1200), *Kitâbu Telbîsi'l-İblîs*, thk. Ahmed b. Osmân el-Mezîd, Dâru'l-Vatan, Riyad, 2002, II/902.

²⁰Müslümanlar arasında cereyan eden savaşları müteakiben büyük günah işleyen Müslümanların ahiretteki durumunun ne olacağı problemi gündeme gelmiştir. Bu tartışmalar bağlamında iki gruptan birinin haklılığına hükmetmeyip onların durumunu Allah'a havale etmeyi tercih eden bir zümre belirlemiştir. Bu görüş; ertelemek, tehir etmek, geciktirmek anlamlarına gelen irca kavramı ile formüle edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Kutlu, *Mürce ve Tesirleri*, s. 28-39.

²¹Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî (ö.562/1166), *el-Ensâb*, Dâru'l-Cenân, Beyrut, 1988, V/44; İbn 'Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hîbetullah b. Abdillah b. Şafî'î (ö.571/1175), *Târîhu Medineti Dîmeşk*, thk. Ebû Saîd Ömer b. Ğarame el-Amravî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, LV/128; 'Attâr, *Tezkiretu'l-Evliyâ'*, 312; Zehebî, *Târîh*, XVII/78; *Mizânu'l-İtidâl*, I/223; *Siyer*, XI/523. Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybek (ö.764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed Arnavûd-Türkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut, 2000, IV/265.

Kerrâmilerin kimler olduğunu dahi bilmezdim.”²² İbn Harb ve İbn Kerrâm arasındaki ilişkiye dair aktarılanlar Kerrâmiyye'nin adını duyurmasında Ahmed b. Harb'in son derece etkili olduğunu gösterir.

Kaynaklardaki bilgiler dikkatli bir şekilde tetkik edilecek olursa bazı muhaliflerin, İbn Kerrâm ile İbn Harb arasında ilişki kurmaktan özellikle kaçındığı görülür. Bağdâdî, İbn Harb'in Mürcî' olduğunu, Nişaburluların kendisine intisap ettiğini ve h. 234 senesinde vefat ettiğini, belirtmekle yetinir.²³ Şafii-Eş'ari geleneğe mensup olan Bağdâdî, eserinde, İbn Harb'in ircâ akîdesinin İbn Kerrâm tarafından kabulündeki etkisinden söz etmez. Zehebî de bu hususta Bağdâdî'ninkine benzer bir tavır takınır. Konu ile ilgili rivayetleri verdikten sonra Ahmed b. Harb'in itikadının düzgün olduğunu söyleyerek Kerrâmilerin itikadının bozuk olduğunu, dolayısıyla Ahmed b. Harb ile İbn Kerrâm arasında kurulan ilişkinin gerçeği yansıtmadığını ima eder.²⁴ Ancak muhaliflerin bu çabalarına rağmen yukarıda da zikrettiğimiz gibi söz konusu ilişkiyi destekler mahiyette pek çok bilgi tarihi kaynaklardaki yerini almıştır.

2. Muhammed b. Kerrâm (ö.255/869)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Kerrâm, Kerrâmiyye'nin kurucusu olan mütekellimdir.²⁵ Bazı müellifler Ebû Abdillâh Muhammed b. Kerrâm için en-Nîsâbü'rî; bazıları ise es-Sicistânî nisbesini kullanır.²⁶ Benî Nizârlı olan İbn Kerrâm, Zerenc kasabasının köylerinden birinde dünyaya gelir, ilk gençlik yıllarını Sicistan'da geçirdikten sonra Horasan'a giderek aralarında daha sonra bazı ihtilaflar yaşanacak olan Ahmed b. Harb'e öğrenci olur.²⁷

İbn Kerrâm, Belh'te İbrahim b. Yusuf el-Mâkiyânî'den, Merv'de Ali b. Hucr'dan, Herat'ta Abdullah b. Malik b. Süleyman'dan, Nişabur'da ise Ahmed b. Harb'den hadis dersleri alır.²⁸ En çok Ahmed b. Abdillâh el-Cüveybârî ve Muhammed b. Temîm el-Faryâbî'den rivayette bulunur.²⁹ Sem'ânî, İbn Kerrâm'ın bu şahıslardan bilmeden rivayette

²² Zehebî, *Târîh*, V/755.

²³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, V/190-191.

²⁴ Zehebî, *Siyer*, XI/34.

²⁵ Sem'ânî, *Ensâb*, V/43; Zehebî, *Târîh*, XV/305, XVII/78, XVIII/56; *Mizânu'l-İ'tidâl*, VI/314-315; *Siyer*, XI/62; Safedî, *Vâfî*, IV/176; İbn Hacer el-'Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâuddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed (ö.852/1449), *Lisânu'l-Mizân*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Mektebetu'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Lübnan, 2002, VII/464; *Tabsîru'l-Müntebih bi Tahrîri'l-Müştebeh*, nşr. Muhammed Ali en-Neccâr -Ali Muhammed el-Becavî, Kahire, 1964, III/1191; Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris (ö.1396/1976), *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm, y.y., 2002, III/78.

²⁶ Sem'ânî, en-Nîsâbü'rî; Zehebî, Safedî ve İbn Hacer el-'Askalânî ise es-Sicistânî nisbesini kullanırlar. Bkz. Sem'ânî, *Ensâb*, V/43; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, VI/314-315; İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, VII/464; Safedî, *el-Vâfî*, IV/176; Ziriklî, *A'lâm*, III/78, VII/14.

²⁷ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Târîhi Nîsâbü'rî*, 58; Sem'ânî, *Ensâb*, V/44; İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, LV/129; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, I/223; Subkî, *Tabakât*, II/304; İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, VII/464.

²⁸ Sem'ânî, *Ensâb*, V/44; İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, LV/128; Zehebî, *Târîh*, XVII/78; İbn Hacer el-'Askalânî, *Tabsîru'l-Müntebih*, III/1191.

²⁹ Sem'ânî, *Ensâb*, V/44; İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, LV/128; Zehebî, *Târîh*, XVIII/56; *Siyer*, XI/523; Safedî, *Vâfî*, IV/265; İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, VII/462.

bulduğunu zikreder.³⁰ İbn ‘Âsâkir, kim olduklarını bilseydi onlardan rivayette bulunmayacağı notunu düşer.³¹ Zehebî ise bu şahısların hadis uydurduğunu söyler.³² Askalânî, Muhammed b. Temîm es-Sa‘di el-Faryâbî’nin İbn Kerrâm’ın hocası olduğunu söyler.³³ Ancak ‘Askalânî’nin verdiği bilgiyi doğrulayıcı bir bilgi ile karşılaşmadık. Muhammed b. Kerrâm’dan ise Muhammed b. İsmail b. İshâk, İbrahim b. Haccâc, Abdullah b. Muhammed el-Kîrâtî, Ahmed b. Muhammed b. Yahya ed-Dehhân, Müslim’in arkadaşı olan İbrahim b. Muhammed b. Süfyan ve daha pek çok isim rivayette bulunur.³⁴

Okuma yazma bilmeyen ve eserlerini ashabına yazdıran İbn Kerrâm,³⁵ Horasan’ın muhtelif şehirlerinde, Horasan dışında ise Şam, Mekke ve Kudüs’te bulunur. Horasan’dan Mekke’ye neden gittiği zikredilmeksizin orada beş yıl ikamet ettiği; Mekke’den Sicistan’a dönerek tüm mülkünü sattığı ve akabinde Nişabur’a geçtiği rivayet olunur.³⁶ İbn ‘Âsâkir, Sicistan’a gitmeden önce Nişabur’a uğradığını oradan Sicistan’a geçtiğini aktarır.³⁷ Nişabur’da Tâhir b. Abdillâh (231-248/846-862) tarafından hapsedilen İbn Kerrâm, hapisten çıktıktan sonra Şam’a, oradan tekrar Nişabur’a döner. Ancak bu defa da Muhammed b. Tahir b. Abdillâh (248-259/862-873) tarafından hapsedilir. İkinci hapis cezasından sonra Nişabur’dan hicretin 251. yılının Şevval ayında çıkar.³⁸ Bazı kaynaklarda Nişabur’a iki ayrı girişi ve hapsedilmesinden söz etmeksizin sapkın görüşlerinden ötürü Nişabur’da sekiz yıl hapsedildiği ve hapisten çıktıktan sonra Beyt-i Makdis’e gittiği bilgisi verilir.³⁹ Nişabur’dan sürgünleri dışında İbn Kerrâm’ın Sicistan’dan Ğarcistan’a sürüldüğü de rivayet olunur. Bu rivayete göre Şuremeyn ve Afşin’den taraftar edinen İbn Kerrâm, Vali Muhammed b. Tâhir b. Abdillâh zamanında Nişabur’a gelir ve Nişabur’un köylerinden cahil ve ezilmiş bir grup kendisine tabi olur.⁴⁰

³⁰ İbn Hacer el-‘Askalânî ve Safedî, Sem’ânî’de Muhammed b. Temîm el-Faryabî olarak geçen ikinci şahsı Muhammed b. Temîm es-Suğdî olarak verir ve sözü geçen iki şahsın yalan hadis rivayet ettiklerini söyler. Krş. Sem’ânî, *Ensâb*, V/44; Safedî, *Vâfi*, IV/265; İbn Hacer el-‘Askalânî, *Lisânu’l-Mîzân*, VII/462.

³¹ İbn ‘Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, LV/128.

³² Zehebî, *Siyer*, XI/523.

³³ İbn Hacer el-‘Askalânî, *Lisânu’l-Mîzân*, VII/20.

³⁴ Sem’ânî, *Ensâb*, V/44; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, LV/129; Zehebî, *Târih*, VI/188; İbn Hacer el-‘Askalânî, *Lisânu’l-Mîzân*, VII/464; *Tabsîru’l-Müntebih*, III/1191.

³⁵ Seksekî, Ebu’l-Fazl Abbas b. Mansur el-Hanbelî (ö.683/1284), *el-Burhân fî Ma’rifeti Akâidi Ehli’l-Edyân*, thk. Bessâm Ali el-Âmûş, Mektebetu’l-Menâr, Ürdün, 1996, s. 35-36.

³⁶ Sem’ânî, *Ensâb*, V/44; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, LV/128; Subkî, *Tabakât*, II/304; Ziriklî, *A’lâm*, VII/14.

³⁷ İbn ‘Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, LV/128.

³⁸ Sem’ânî, *Ensâb*, V/44; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, LV/129; Subkî, sekiz senelik hapis cezasından sonra h. 251 yılında Nişabur’dan çıktığını aktarır. İki ayrı hapis cezasından söz etmez. Subkî, *Tabakât*, II/304; Safedî, *Vâfi*, IV/265; İbn Hacer el-‘Askalânî, *Lisânu’l-Mîzân*, VII/464; Ziriklî, *A’lâm*, VII/14.

³⁹ Zehebî, *Mîzânü’l-İ’tidâl*, VI/314; Subkî, *Tabakât*, II/304; İsmailî Ebû Temmâm el-Hevârizmî, İbn Kerrâm’ın hapsedilişine dair ilginç bir gerekçe zikreder. İbn Kerrâm’ın kendisine tabi olanlarla beraber azıksız ve susuz çöle gitmek istediğini, Sultanın, yanındaki fakirleri ve kendini helak edeceği gerekçesiyle İbn Kerrâm’ı engelleyip hapsedtiğini aktarır. Bkz. Ebû Temmâm el-İsmâ’îlî el-Hevârizmî (IV/X. asır), *Bâbu’ş-Şeytân min Kitâbi’ş-Şecere li Ebî Temmâm*, thk. Wilfred Madelung ve Paul E. Walker, Leiden, 1998, s. 55.

⁴⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-Fırak*, s.214.

Sem'ânî, İbn Kerrâm'ın birçok defa Nişabur'dan çıkıp tekrar döndüğü bilgisini verir. Sicistan'dan Nişabur'a gelmesinin akabinde şehirden çıkarıldığından söz eder ancak ayrıntılı bilgi vermez. Bu çıkışlardan diğer iki tanesinin ise Tahiri emirleri tarafından sürgün edilmesi ile gerçekleştiği bilgisini verir. Ancak İbn Kerrâm, sürgünler dışında da şehirden ayrılmış olmalıdır. Belh, Merv ve Herat'ta muhtelif şahısların ilim meclislerine iştirak ettiğine dair bilgiler Nişabur'dan bu şehirlere gitmek üzere ayrılmış olabileceği veya Nişabur'a gitmeden önce bu şehirlere gitmiş olabileceği ihtimaline işaret eder. Tahir b. Abdillâh tarafından hapsedilmesinin akabinde Şam'a giden İbn Kerrâm, Şam'dan Nişabur'a dönmeden önce de bu şehirlere bulunmuş olabilir.

İbn Kerrâm'ın vefat tarihi ve yeri konusunda da farklı rivayetler mevcuttur. Bazı kaynaklarda h. 255 yılında Şam'da vefat ettiği bilgisi yer alırken⁴¹ bazı kaynaklarda vefat tarihi 256 olarak zikredilir.⁴² Muhammed b. Kerrâm'ın h. 255 yılının Safer ayında Beyt-i Makdis'de vefat edip Eriha kapısına defnedildiği de rivayetler arasındadır.⁴³ İbn Kerrâm'ın vefat yeri hususundaki bu rivayetlere ek olarak Şam civarındaki Zuğar köyünde vefat ettiği ordan Beyt-i Makdis'e taşındığı bilgisi de mevcuttur.⁴⁴

İbadetleri imana dâhil etmeyerek imanı kalbin ma'rifeti olmaksızın dil ile ikrar olarak tanımlamasının bölge halkının etrafında toplanmasında etkili olduğu söylenebilir. Ancak aynı iman görüşü İbn Kerrâm'ın eserlerinin tahrip edilmesinin gerekçesi olarak da zikredilir. Buna göre Kudüslülerin İbn Kerrâm'dan çokça hadis zikrettiğini duyan bir kişi, İbn Kerrâm'a gelerek iman konusundaki görüşünü sorar. Cevap vermek istemeyen İbn Kerrâm, adamın ısrarı üzerine imanın söz olduğunu söyler. Bu rivayete göre, İbn Kerrâm'ın iman konusundaki görüşünü öğrenince, onun rivayetlerinin bulunduğu eserleri tahrip ederler.⁴⁵

Onun iman anlayışı azaların ameli ve kalbin tasdiki olmaksızın dil ile tevhidî beyandan ibarettir. Bu görüşünden başka istitaat anlayışı, Allah hakkında cisim ve cevher ibarelerini kullanması ve kizb dışında büyük günahların Peygamberler tarafından işlenmesinin caiz olduğunu savunması Muhammed b. Kerrâm'a nispet edilen görüşlerden bazılarıdır.⁴⁶ İbn Kerrâm, aşırı metinselci (literalizm) yaklaşımı nedeniyle teşbihe (antropomorfizm) düşmekle

⁴¹ Zehebî, *Târîh*, XIX/13; *Mizânu'l-İ'tidâl*, VI/314; İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, VII/462.

⁴² Zehebî, *İber*, I/366; Safedî, *Vâfi*, IV/265.

⁴³ Sem'ânî, *Ensâb*, V/44; İbn 'Âsâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, LV/129; Seksekî, *Burhân*, 36; Zehebî, *Siyer*, XI/523; İbn Hacer el-'Askalânî, *Tabsîru'l-Müntebih*, III/1191. Brockelmann, Carl, *Târîhu Edebi'l-'Arabî*, çev. Abdulhalîm en-Neccâr, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, t.y., IV/75;

⁴⁴ Konu ile ilgili bilgiler Şam ve Beyt-i Makdis üzerinde yoğunlaşmaktadır *Târîhu Medîneti Dimeşk*, *Ensâb* ve *Tabakâtu's-Şâfi'yyeti'l-Kübrâ*'da Beyt-i Makdis'den söz edilmesine rağmen İbn Hacer ve Zehebî'nin eserlerinde Beyt-i Makdis'den söz edilmez. Bkz. Sem'ânî, *Ensâb*, V/44; İbn 'Âsâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, LV/129; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, VI/314; Subkî, *Tabakât*, II/304; Safedî, *Vâfi*, IV/265; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, VII/462.

⁴⁵ İbn 'Âsâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, LV/129.

⁴⁶ Sem'ânî, *Ensâb*, V/43-44; Safedî, *Vâfi*, IV/265; Kerrâmilerin teşbih ve hulul konusunda makâlâtları olduğuna dair rivayetler de mevcuttur. Ancak bu rivayetlerde bahis konusu olan görüşler, direkt İbn Kerrâm'a nispet etmez. Ayrıca bkz. Safedî, *Vâfi*, IV/266; Zehebî, *Siyer*, XI/524.

suçlanır.⁴⁷ Bunun yanı sıra farklı geleneklere mensup olduğu halde İbn Kerrâm hakkında olumlu görüş belirtenler de mevcuttur. Şafî İbn Huzeyme ve Hanefî âlim Ebû Saîd Abdurrahman b. Hüseyin'nin kendisini övmesi buna örnek olarak gösterilebilir.⁴⁸

İbn Kerrâm, kelami meseleler konusundaki görüşleri ile Ehl-i Hadis ile Mu'tezile arasında, bir sufi ve gelenekçi olmanın yanında aynı zamanda bir mütekellim rolü edinmiştir. İman anlayışı, iyi bir Müslümanın nasıl olması gerektiği fikri ile teolojik kavramların kullanımı ve onların tanımını hususunda Haşeviyye ile Mu'tezile arasında bulunmuştur.⁴⁹ Vefatından sonra mezhebin liderliğini yürüten isimler, Horasan'ın politik ve sosyal hayatında etkili olmuş ve muhaliflere karşı ellerindeki gücü kullanmışlardır.⁵⁰

3. Ebû Ya'kub İshak b. Mehmeşâz (ö.383/993)

Kerrâmiyye'nin önde gelen isimlerinden İshak b. Mehmeşâz, âbib ve zâhid bir kişi olup Nişabur'da dönemindeki Kerrâmilerin imamıdır. Kendisine *Fedâilu Muhammed b. Kerrâm*⁵¹ adında bir eser nispet edilir. Hadis rivayeti ile meşgul olan İshak b. Mehmeşâz'ın Kerrâmiyye'nin lehine hadis uydurduğu da rivayetler arasındadır. Onun sayesinde Nişabur'da Ehl-i Kitab ve Mecusilerden beş bin civarında kişinin Müslüman olduğu aktarılır.⁵²

Doğum tarihi hakkında bilgi olmayan Ebû Ya'kub İshak b. Mehmeşâz, h. 24 Recep 383 senesinde vefat eder. Onun âbib ve zâhid kişiliğini vurgulayıcı nitelikte cuma akşamı vefat edip cuma akşamı defnolunduğuna dair rivayetler mevcuttur. Yine bu bağlamda cenazesine iştirak etmeyen kimsenin kalmadığı, sultanların ve farklı mezheplere mensup tüm halkın cenazesine katıldığı ve Nişabur'da o güne kadar öyle bir kalabalık görülmediği söylenir.⁵³ Zehebî söz konusu bilgileri Hâkîm'den nakleder. Akabinde Mehmeşâz'ın herhangi bir takipçisi olmadığını iddia ederek pek çok takipçisi olduğu bilgisinin Hâkîm'in abartmasından ibaret olduğunu söyler. Mehmeşâz'ı bu derece yüceltmesinin kendisinin Kerrâmî olmasından kaynaklandığını, Hâkîm'in Muhammed b. Kerrâm hususunda da benzer bir tavır takındığını savunur.⁵⁴ Hâkîm'in Kerrâmî olduğuna veya Kerrâmiyye ile ilişkisine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi ile karşılaşmadık. Bu nedenle Zehebî'nin iddialarının mezhebi aidiyetinden kaynaklandığını söylemek haksızlık olmayacaktır. Kerrâmiyye'ye

⁴⁷ Bosworth, Edmund, "The Early Islamic History of Ghur", *Central Asiatic Journal*, S. 6 (1961), s. 129.

⁴⁸ Subkî bu bilgileri Hâkîm en-Nisâbüri'den naklen verir. Bkz. Subkî, *Tabakât*, II/304; Safedî, *Vâfi*, IV/265. Ancak bunun aksi bilgiler de mevcuttur. Bkz. İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, VII/465.

⁴⁹ Malamud, "Ortaçağ Horasanında Sapkın bir Politika: Nişabur Kerrâmiyyesi", s. 538.

⁵⁰ Bosworth, "The Early Islamic History of Ghur", 129.

⁵¹ Ziriklî, *A'lâm*, I/296.

⁵² Hâkîm en-Nisâbüri, *Târîh Nisâbüri*, 84; Zehebî, *Târîh*, XXVII/60; Zehebî, *'İber*, II/162; Ziriklî, *A'lâm*, I/296.

⁵³ Bkz. Sem'ânî, *Ensâb*, V/44-45; Zehebî Mehmeşâz yerine Hemsâd ibaresini kullanır. Bkz. Zehebî *Târîh* XXVII/60; Zehebî, *'İber*, II/162.

⁵⁴ Zehebî, *Târîh*, XXVII/61.

muhalefetlerinden ötürü Şafî-Eşarilerin eserlerinde bu tarz bilgiler ile zaman zaman karşılaşmaktayız. Öyle görünüyor ki Zehebî, Hâkim'in Kerrâmî bir şahsı taltif edici ibareler kullanmasından rahatsız olmuş ve bundan dolayı Hâkim'i Kerrâmiyye ile ilişkilendirmiştir.

4. Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Mehmeşâz (ö. 421/1030)

Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Mehmeşâz, adından da anlaşılacağı gibi İshak b. Mehmeşâz'ın oğludur. Ebû Bekir babasından sonra Kerrâmilerin liderliğini üstlenmiştir.⁵⁵ Ebu Bekir, babasının yolunu takip etmesi sebebiyle Gazneli Sebüktekin'in iltifatların mazhar olmuş; Sebüktekin daha önce babasına göstermiş olduğu ihtiramı Ebu Bekir'e de göstermiş ve onun vefatından sonra da Kerrâmiyye'yi koruyup kollamaya devam etmiştir.⁵⁶

Ebû Bekir'i, Sebüktekin'den sonraoğlu Mahmut da destekler. Ebû Bekir, Gazneli Mahmut'a yakın ve onun üzerinde etkili bir şahıstır. Sultan onun etkisi ile Şiilerin inşa etmiş olduğu mescidi yıktırır. Yine onun etkisi ile Mahmut, Serahs yolu üzerinde bir ribat inşa ettirir. H. 405 senesinde başkanlığını yaptığı bir imla komisyonu oluşturulur. Ebû Bekir, h. 421 senesinde vefat edinceye kadar sürekli yükselmiş bir şahıstır.⁵⁷ Sayrafinî, onunla Kerrâmî devletinin ortaya çıktığını söyler. Müellifin "Kerrâmî devlet" ibaresini kullanması dikkate değerdir. Gazneli Mahmut'un Kerrâmileri himayesi ile Kerrâmiyye'nin güç kazandığı vurgusu bilinen bir husus olsa da devletin Kerrâmî olarak isimlendirilmesine ilk olarak Sayrafinî'nin eserinde rastladık. O, bu ibare ile devletin resmi mezhebinin Ebû Bekir İshak b. Mehmeşâz'ın Sultan üzerindeki etkisi ile Kerrâmiyye olduğunu kastetmiş olmalıdır.

Ebu Bekir'in Sultan üzerindeki etkisi hususunda başka rivayetler de vardır. Fatımi halifesi, propaganda yapması amacıyla h. 403 yılında et-Tahertî adında bir dâ'îyi bölgeye elçi olarak gönderir. Bu şahıs o sıralarda Horasan'da çok yaygın olan Kerrâmiyye fırkasının reisi Ebu Bekir'in etkisiyle yargılanarak idam edilir. Yine Ebû Bekir'in "mezhebi bozuk" dediği kimselerden bir kısmının idam edildiği, bir kısmının da ağır cezalara çarptırıldıkları belirtilir.⁵⁸ Utbî, Ebu Bekir'in bu yönüne bid'at fırkalar hususunda çok uyanık olduğunu söyleyerek dikkat çeker.⁵⁹ Riyaset görevi, Sultan tarafından kendisine verilen Ebû Bekir, elindeki yetkiyi Kerrâmiyye'nin karşısında yer alan mezheplere ve bu mezheplerin

⁵⁵ Utbî, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr (ö.427/1036), *Kitâbu'l-Yemînî*, thk. Abdullatif es-Sâmîrî, Dâru't-Tuley'a, Beyrut, 2004, s. 391; Sayrafinî, *Müntehab*, s. 22.

⁵⁶ Müellif bu şahsın Nişabur'da olduğu bilgisini verir. Utbî, *Yemînî*, s. 423.

⁵⁷ Sayrafinî, *Müntehab*, s. 22.

⁵⁸ İbn Kesîr, Fatımilerin gönderdiği elçilerden ve hediyelerden söz eder. Ancak ne Fatımi halifesinin, ne propaganda yapan şahsın adından ne de Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Mehmeşâz'ın etkisinden söz eder. İbn Kesîr, *Bidâye*, XII/38. Krş. Kök, "Gazneli Mahmut'la Abbasi Halifesi el-Kâdir Arasındaki İlişkiler", s. 123.

⁵⁹ Kendisine övgüler dizen Utbî, Muhammed b. İshak b. Mehmeşâz'dan üstad olarak söz eder. Bu bilgiler ışığında müellifin Kerrâmiyye'yi bid'at fırkalara dâhil etmediğini ve Muhammed b. İshak b. Mehmeşâz'ın görüşlerini benimsediğini söyleyebiliriz. Bkz. Utbî, *Yemînî*, s. 391.

müntesiplerine karşı kullanır. İsmaililikle etkin bir biçimde mücadele eden Ebû Bekir, Kadı Ebû'l 'Alâ (431/1040)'y⁶⁰ da Mutezililikle itham eder. Bu iki isim arasındaki çekişmeyi ayrıntılı bir şekilde anlatan 'Utbî, önce Kadı Ebu'l 'Alâ'nın Ebu Bekir'i teşbih ile suçladığını söyler. Bu suçlamadan dolayı Sultan tarafından sorgulanan Ebû Bekir, kendisine yöneltilen suçlamaları reddeder ve Kadı Ebû'l 'Alâ'yı, Mutezilî olmakla suçlar ve önde gelen kişilerin de aynı görüşte olduğuna dair mühürlerinin bulunduğu evrakı kanıt olarak Sultana götürür. Aralarındaki bu uzlaşmazlık neticesinde kendisi de Hanefî olan kadı Ebû Muhammed Abdullah en-Nâsîhî, aralarında hükmetmesi için görevlendirilir. Ebû Bekir sorgulama esnasında kendisi Müşebbihe'den olmadığı gibi Ebû 'Alâ'nın da Mutezile'den olmadığını, kendisini haksız yere itham ettiği için bu iddiada bulunduğunu itiraf eder. Sultanın kardeşi Nasr b. Sebüktekin de Ebû 'Alâ'yı destekler ve mahkeme Ebû 'Alâ'nın lehine sonuçlanır. Ebu Bekir'in muhtelif mezhep mensuplarına yönelik yürüttüğü takibat ve hakkındaki şikâyetler neticesinde Sultan kendisini görevinden azletmek zorunda kalır. Ebû Bekir yerine Ebû Ali Hasan b. Muhammed riyaset görevi ile görevlendirilir. Ancak Ebû Bekir sultanın nazarında değerini korumaya devam eder.⁶¹ Yaşanan bu olaylardan sonra Kerrâmilerin Nişabur'daki gücü kırılrsa da yaklaşık bir asır daha etkinliklerini korumaya devam ederler.

5. Muhammed b. Heysem

Ebû Muhammed Abdusselam b. Muhammed b. Heysem, Nişabur'un önde gelen Kerrâmî şahsiyetlerden biri olup Kerrâmîyye kelâmını şekillendiren isimdir.⁶² Bazı müellifler künyesini Ebû Muhammed⁶³ olarak bazıları ise Ebû Abdillah⁶⁴ olarak zikreder. Kaynakların pek çoğu nereli olduğundan söz etmez. Nişabur'da yaşayıp orada etkili olduğundan söz eder. Sadece Baherzî, Herat'ta doğduğunu söyler.⁶⁵ Babası Ehl-i Sünnet'in ileri gelenlerinden olan ancak kendisi Kerrâmî olan İbn Heysem, elli küsur yaşında iken vefat eder.⁶⁶

İbn Heysem'e *Makâlât*⁶⁷ adlı bir eser nispet edilir. İbn Heysem, bu eserinde firkalarının ve itikatlarının iki tarikten Ali b. Ebi Talib'e dayandığını savunur. İlkinde tariklerini Süfyan

⁶⁰ Önemli bir Hanefî âlim olan Kadı Ebu Said, 431/1040 yılında vefat eder. Bkz. Sayrafînî, *Müntehab*, s. 524.

⁶¹ Geniş bilgi için bkz. 'Utbî, *Yemînî*, 423-435; Ebû Muhammed Abdullah en-Nâsîhî'nin kızlarından biri daha sonra Ebû 'Alâ'nın oğlu ile evlenecektir. Kadı ile aralarındaki bu ilişki ve Nasr b. Sebüktekin'in desteğini alması mahkemenin Ebû 'Alâ'nın lehine sonuçlanmasında etkili olmuştur. Nasr'ın kendisini desteklemesi ise görevden azledilmesine rağmen aralarının bozulmadığını gösterir. Bkz. Bulliet, *The Patricians of Nishapur*, s.203-204; Malamud, "Ortaçağ Horasanında Sapkın bir Politika: Nişabur Kerrâmîyyesi", s. 545-546.

⁶² Utbî, *Yemînî*, 308; Zehebî, İbn Heysem'dan feraset sahibi biri olarak söz eder ve kendisinin ileri derece akıl yürütme yetisine sahip olduğunu (قوي الفكر) söyler. Zehebî, *Târîh*, XXX/497; İbn Hacer el-'Askalânî, *Tabsîru'l-Müntebih*, III/1191.

⁶³ Bkz. Utbî, *Yemînî*, s. 308.

⁶⁴ Bkz. Bâherzî, *Dumyetu'l-Kasr*, s.142; Zehebî, *Târîh*, XXX/497; Safedî, *Vâfî*, V/112.

⁶⁵ Herat başlığı altında daha sonra ele alacağımız önemli iki isimden birinin İbn Heysem'in soyundan gelmesi diğerinin ise İbn Heysem'in öğrencisi olması Baherzî'nin verdiği bilginin doğru bir bilgi olduğunu gösterir. Bâherzî, *Dumyetu'l-Kasr*, s. 42.

⁶⁶ Zehebî, *Târîh*, XXX/497.

⁶⁷ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belağa* adlı eserinde İbn Heysam'ın *Makâlât*'ndanve içeriğinden söz eder. Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, VI/371.

es-Sevrî'ye; ikincisinde ise Ali b. Ebî Talib'in ashabından olan Kufe ulemasına dayandırır. Süfyan es-Sevrî'yi zikretmesi Kerrâmiyye'nin tasavvufî eğilimini gösterir.⁶⁸ İbn Ebi'l-Hadîd'in İbn Heysem'in *Makâlât*'ından yaptığı iktibastan yola çıkarak eseri görmüş olduğunu kabul edecek olursak İbn Heysem'in *Makâlât*'ı en kötü ihtimalle hicri yedinci asra kadar gelmiştir. Ancak İbn Ebi'l-Hadîd'in yaptığı bu alıntılama dışında İbn Heysem'in *Makâlât*'ı ile ilgili herhangi bir bilgi ile karşılaşmadık. *Makâlât*'ı dışında İbn Heysem'e muhtelif eserler nispet edilir. Bunlardan biri *Menakibu Muhammed b. Kerrâm* adlı eseridir.⁶⁹ Bâherzî, İbn Heysem'in Kur'an'ın icazı ile alakalı bir eseri olduğunu ve eserin son derece fasîh olduğunu söyler. O, ayrıca İbn Heysem'in önde gelen âlimler nezdinde Kerrâmî olarak nitelenmediğini söyler. İbn Heysem ile sapıklıkla itham ettiği Kerrâmiyye arasında ilişki kurmaktan özellikle sakınır.⁷⁰

Abbasi halifesi el-Kâdir Billah (422/1031)ve Gazneli Mahmut ile görüşen İbn Heysem'in siyasiler tarafından sevilen bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır. İbn Heysem'in Nişabur'dan Gazne'ye ne zaman gittiği, Gazneli Mahmut ile görüşmesinin bu ziyareti esnasında mı gerçekleştiği sorularına cevap olacak mahiyette bir bilgiye sahip olmamakla beraber⁷¹ İbn Heysem'in Gazne'de Sultan'ın huzurunda ünlü Eşarî kalamcısı İbn Fûrek ile tartıştığını biliyoruz.⁷²

Vefat tarihi hususunda kesin bilgi edinemediğimiz İbn Heysem'den bazı kaynaklar, hicri dördüncü asırdan sonra yaşamış Kerrâmî bir mütekellim olarak söz eder.⁷³ H. 430 da vefat eden Bâherzî'nin, muasırı olan şairleri ele aldığı eserinde İbn Heysem'e yer vermesi bu kaynaklarda yer alan bilgilerle örtüşür.⁷⁴ Ayrıca İbn Heysem, Mu'tezili Kadı Abdulcebbâr, Eşari Ebû İshâk el-İsferâyînî, İmami Şeyh Müfid (413/1022) ve önde gelen sufi bir isim olan Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî ile çağdaştır.⁷⁵ Yukarıdaki bilgilerden, İbn Heysem'in Kâdir Billah ile görüşmesinden ve İbn Fûrek ile olan tartışmalarından yola çıkarak onun hicri dördüncü asrın sonları ile beşinci asrın başlarında yaşadığını söyleyebiliriz.

Ondan önceki Kerrâmî şahsiyetler kelâmî meselelerde onun gösterdiği gibi bir etkinlik gösterememişlerdir. O, Kerrâmî görüşlere kelami derinlik kazandırmış bir şahsiyettir. İbn

⁶⁸ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğâ*, VI/371-372.

⁶⁹ İbn Hacer el-'Askalânî, *Nuket*, II/859.

⁷⁰ İbn Kerrâm'ın, İbn Heysem'in zamanında yaşaması durumunda, onun derecesi karşısında tevazu göstererek önünde diz çökeceğini söyler. İbn Heysem'in Kerrâmîlerin sapıklıklarından uzak olduğunu belirterek kendisini över. Bkz. Bâherzî, *Dumyetu'l-Kasr*, s. 142-143.

⁷¹ Utbî, İbn Heysem'in Kadir billah'ın huzurunda Beni Haşim, Bağdat'ın ileri gelenleri ve hacıların da olduğu bir topluluğa yönelik bir konuşma yaptığından söz eder. Bkz. Utbî, *Yemînî*, 308; Safedî, *Vâfi*, V/113; İbn Kesîr, *Bidâye*, XII/38.

⁷² Zehebî, *Siyer*, XVII/ 214-215; Safedî, *Vâfi*, V/113; İbn Kesîr, *Bidâye*, XII/38; İbn Kutlûboğâ, *Tâcu't-Terâcîm*, 258; Ziriklî, *A'lâm*, VI/83.

⁷³ İbn Heysem'in torunu Ebû Reşîd Ali b. Osman b. Muhammed'i de Kerrâmî şahsiyetler arasında zikrederler. İbn Hacer el-'Askalânî, *Tabsîru'l-Müntebih*, III/1208; Dimeşkî, *Tavzihu'l-Müştebih*, VII/303.

⁷⁴ Bâherzî, *Dumyetu'l-Kasr*, s. 142.

⁷⁵ Safedî, *Vâfi*, V/113; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, I/356.

Heysem, Müşebbihe'nin Allah hakkında kullandığı teşbih barındıran bütün ifadelerin kendisinden ve mezhebinden uzak olduğunu; Kerrâmiyye'nin teşbih ve tekyife düşmeksizin yalnızca Kur'an ve Sünnetin Allah hakkında kullandığı ibareleri kullandığını savunur. Teşbihçi grupların Kerrâmiyye'nin aksine Kur'an ve Sünnet'te geçmeyen ibareleri Allah için kullandıklarını söyleyerek Kerrâmiyye ile Müşebbihe arasında kurulan ilişkiyi reddeder. İbn Heysem, Müşebbihe'nin Allah'a hamlettiği hey'et, suret, cevaf, müsafaha gibi teşbih içeren kavramlarla Kerrâmiyye'nin hamlettiği vech ve yed gibi kavramların birbirinden farklı olduklarını savunur. İbn Heysem bu iddiasını, Allah'ın âdemi eli ile yarattığı, arşa istiva ettiği, kıyamet günü kullarını hesaba çekmek için geleceği ayetleriyle destekler. Kerrâmiyye'nin ayetlerde var olan dışında bir şey iddia etmediğini, teşbih olmaksızın Allah hakkında sözü geçen kavramları kullandığını savunur. Mücessime ve Müşebbihe'den farklı olduklarını Kur'an'da var olan şekliyle tevakkuf ettiklerini dile getirir.⁷⁶

İbn Heysem'in öğrencisi olduğu anlaşılan *Kitâbu'l-Mebânî*'nin müellifi, Ubey b. Ka'b'ın mushafı,⁷⁷ kıraat,⁷⁸ tefsir,⁷⁹ yedi harf,⁸⁰ Kur'an'ın yedi lehçe ile okunması⁸¹ ve Ashabü'l-Kur'an⁸² meselelerinde İbn Heysem'in görüşüne başvurur. İbn Heysem'in yaptığı açıklamalar ve verdiği bilgiler kendisinin sadece kelam alanında değil aynı zamanda tefsir konusunda da derin bilgi sahibi olduğunu gösterir.

İbn Heysem, Allah'ın âlim olduğu, O'nun ilminin cehle dönüşmeyeceği, yaratacağı şeyi yaratma vakti geldiğinde hâdis bir irade ile yaratacağı görüşündedir. Kader konusunda, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğunu, Allah'ın, kâinattaki hayrı ve şerri de irade ettiğini; tüm mevcudatı güzeli ve çirkini ile yarattığını; kulun hâdis bir kudret ile fiilini gerçekleştirdiğini ve bunun kespoldüğünü savunur. Ona göre insan bu hâdis kudret nedeniyle teklife muhatap olur. Bu teklif nedeniyle sevap ve ceza gündeme gelir.⁸³

Kerrâmî görüşlere, iç tutarlılık kazandıran açıklamalar getirmesi, diğer önde gelen Kerrâmî isimlere yöneltilen ağır ithamların İbn Heysem'e yöneltilmemesine sebep olmuştur. Kerrâmiyye'ye en sert biçimde muhalefet eden Şafî-Eşarî geleneğin önde gelen

⁷⁶ İbn Heysem, *yed* ile kasıtlarının uzuv olmadığını *istivâ* ile Allah'a mekân atfetmediklerini, aynı şekilde *meci'* ile kastetiklerinin Allah'ın gidip gelmesi olmadığını iddia eder. Bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 103-104.

⁷⁷ Müellif, Zeyd'in, Übey'in ve İbn Mes'ûd'un olmak üzere üç mushaf gördüğünü ve bu mushafın birbiri ile uyumlu olduğunu söyler. Akabinden Şeyh Muhammed b. Heysem'in Übey'e nispet edilen ve bir takım farklılıklar barındırdığı söylenen Mushaf hakkındaki görüşüne yer verir. İbn Heysem, bahsi geçen mushafın haberi vahid ile Übey'e nispet edildiğini savunur. Bkz. *Mukaddimetân*, s. 47-48.

⁷⁸ Müellif, "Şeyh Muhammed b. Heysem, kıraatlerin üç vecih olduğunu söyler." diyerek tafsilatlı bir biçimde üç vecihi işler. Müellifin verdiği bilgi aynı zamanda İbn Heysem'in kıraat konusundaki bilgisine işaret eder. Bkz. *Mukaddimetân*, s. 170-171.

⁷⁹ Bkz. *Mukaddimetân*, s. 188-189, 194.

⁸⁰ Müellif ilgili yerde Kur'an'ın yedi harf üzere okunması ile ilgili bir rivayeti İbn Heysem'dan nakleder. Bkz. *Mukaddimetân*, s.207-208.

⁸¹ *Mukaddimetân*, s.217-218.

⁸² *Mukaddimetân*, s.240-241.

⁸³ Safedî, *Vâfi*, V/113; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.104.

temsilcilerinden Şehristânî bile İbn Heysem'i eleştirirken Kerrâmî fikirleri yumuşatmaya çalıştığını ve bu çabası neticesinde bazı hatalara düştüğünü söylemekten ileri gidemez.

6. İbrahim b. Muhâcir

İbrahim b. Muhâcir ile ilgili en geniş bilgi, çağdaşı olan ve kendisi ile çeşitli kelami meselelerde tartıştığı Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin eserlerinde yer alır. Bağdâdî, Kerrâmîlerin Allah'ın ancak kendi zâtındaki havâdise güç yetirebileceği iddiasında bulduklarını, kendisinin de bu konuda Kerrâmîlerden biri ile tartıştığını söyler ancak bu kişinin kimliği hususunda bilgi vermez. Bağdâdî'nin Kerrâmîlerden biri diye söz ettiği kişi Kerrâmiyye'nin önde gelenlerinden İbrahim b. Muhâcir olmalıdır. Çünkü Kerrâmiyye'ye yönelik eleştirilerinin devamında İbn Muhacir'den “zamanımızda Kerrâmiyye'nin lideri” olarak söz eder. Ayrıca Samani ordusunun kumandanı Nâsıru'd-Devle Ebu'l-Hasan Muhammed b. İbrâhim b. Simcûr'unhuzurunda İbn Muhâcir ile tartıştığını ve bu tartışmada üstünlük sağladığını söyler.⁸⁴

Bağdâdî'nin İbrahim b. Muhâcir'i zikrettiği meselelerden biri de istivâ ve keyfiyeti hususudur. Muhammed b. Kerrâm'ın takipçileri olan mezhep önderlerinin, bu hususta, Allah hakkında kullandıkları cisim ibaresini kendilerince te'vil etmelerinin benzeri bir tutum sergilediklerini savunur.⁸⁵ Bu bağlamda Nişabur'da Kerrâmiyye'nin bayraktarlığını yapan İbrahim b. Muhâcir'in istivâ hususunda Allah'ın arştan taşmadığını ve arştan herhangi bir şeyin ondan fazla kalmadığını iddia ettiğinden ve bu görüş lehinde münazaralarda bulunduğundan söz eder.⁸⁶

Bağdâdî'nin ve Bağdâdî'den alıntıladığını düşündüğümüz İsferyânî, Şehristânî ve İbn Dâ'î er-Râzî'nin aktardıkları dışında Kerrâmî olan İbrahim b. Muhacir ile ilgili başka bir bilgiye rastlayamadık.⁸⁷ Kaynaklarda İbrahim b. Muhacir adındaki bir şahsa dair ciddi bir malumat bulunur. Kerrâmiyye ile hiçbir şekilde ilişkilendirilmemesi ve çoğunlukla hadis taraftarlarınca telif edilmiş eserlerdeki rivayet zincirlerinde gündeme gelmesi, bu şahsın Kerrâmî olan İbn Muhacir olmadığını göstermektedir. Bağdâdî'nin İbn Muhacir ile tartışması çağdaş olduklarını dolayısıyla İbn Muhacir'in hicri dördüncü asrın sonları ile beşinci asrın başlarında etkili olmuş Kerrâmî bir isim olduğunu gösterir.

⁸⁴ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 219, 224.

⁸⁵ Bkz. Pezdevî, *Usûlu'd-Din*, s. 34-35; Neseî, *Tebsratu'l-Edille*, I/158-159; *Temhîd*, s.143-144; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 100; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, VI/314; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, VII/462.

⁸⁶ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 216.

⁸⁷ Bkz. İsferyânî, *Tebsur*, s. 112; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 100-101; İbn Dâ'î er-Râzî, *Tebsratu'l-'Avâm*, s. 72.

7. Mecdüddîn İbn Kıdve

Hicri altıncı asrın ikinci yarısına gelindiğinde Nişabur'da Kerrâmiyye'nin bayraktarlığını yürüten isim İbn Kıdve olur. İbn Kıdve olarak şöhret bulmuş bu şahsın asıl adı, Mecdüddîn İbn'ul Mecîd b. Ömer olup kendisi Kerrâmiyye'nin Heysemiyye koluna mensuptur.⁸⁸

Kerrâmî âlimler ile diğer mezhep imamaları arasında gerçekleşen münazaraların en önemlilerinden biri Fahreddin er-Râzî ile İbn Kıdve arasında gerçekleşen münazaradır. Münazarayı dönemin Gur sultanı Gıyaseddin Muhammed'in amcasının oğlu Melik Ziyaüddîn tertip eder. Önde gelen Şafîî, Hanefî ve Kerrâmî âlimlerin davet edildiği münazara Firuzkûh'ta h. 595 yılında vuku bulur. Râzî ile İbn Kıdve'nin tartışması uzayınca Sultan Meclisi terk eder. Râzî ile İbn Kıdve arasındaki tartışma Râzî'nin İbn Kıdve'ye hakaret etmesiyle son bulur. Melik Ziyaüddîn yaşananları sultana aktarır. Ancak Sultan müdahale etmez. Ertesi gün İbn Kıdve camide vaazda bulunur ve Allah'ın emri ile Rasulünün sünnetini anlatmaktan başka bir suçu olmadığı halde İbn Sina, Farabi ve Aristo'nun küfriyyatını savunan biri tarafından kendisine hakaret edildiğini, ağlayarak halka şikâyet eder. Galeyana gelen halkı sakinleştirmek için Sultan bir heyet göndermek zorunda kalır. Sultan, gönderilen heyet vasıtası ile halka Râzî'nin şehirden çıkarılacağı sözünü vererek olayları yatıştırır. Akabinden Râzî, şehirden çıkarılarak Herat'a gönderilir.⁸⁹ Sultan'ın Râzî'ye Herat'ta bir medrese inşa ettirmesinin çoğu Kerrâmî olan Gurluları rahatsız ettiği bu nedenle halk arasında çokça sevilen İbn Kıdve ile Râzî'nin bilerek karşı karşıya getirildiği de aktarılır.⁹⁰

Siyasi tarih eserlerinde aktarılanlar dışında tabakât türü eserlerde İbn Kıdve'nin adına rastlamadık. Önde gelen Kerrâmî isimler arasında sadece İbn Kerrâm'ın biyografisi sınırlı sayıda kaynaktan yer almaktadır. İshak b. Mehmeşâz, oğlu Ebû Bekir ve İbn Kıdve gibi halk nezdinde etkili ve etrafına pek çok kişiyi toplamayı başarmış şahsiyetlerin tabakât eserlerinde yer almamasını Kerrâmî olmaları dışında bir nedenle izah edememekteyiz. Bu şahıslara dair bilgilerin sınırlı olması, Kerrâmî şahıslar örneğinde Kerrâmiyye'nin zaman ve mekânla irtibatlandırılarak tarihi sürecinin işlenmesini güçleştirmektedir.

8. Diğer Kerrâmi Şahsiyetler

Muhtelif kaynaklarda Kerrâmi olarak nitelenen ancak hakkında müstakil bir başlık oluşturmaya yetecek kadar malumatın bulunmadığı başka şahıslar da bulunmaktadır. Bu

⁸⁸ İbnu'l-Esîr, *Kâmil*, X/262; İbn Kesir, *Bidâye*, XIII/23.

⁸⁹ İbnu'l-Esîr, *Kâmil*, X/262; İbn Verdî, *Târîh*, II/112; İbn Kesir bu olayı bazı farklılıklar ile zikreder. Geniş bilgi için bkz. İbn Kesir, *Bidâye*, XIII/23.

⁹⁰ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIII/23.

şahıslardan biri, Nişabur'da bir hankâhta yaşaması sebebiyle halk arasında "Hankâhî" olarak şöhret bulmuş Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ahmed (341/952)'dir. Bu şahıs Kerrâmiyye'nin önde gelen âlimlerinden olup Nişabur'da Abbas b. Hamza'dan, Herat'ta Abdullah b. Ahmed b. Hudaş, Cüzcan'da Muhammed b. Züheyr'den rivayette bulunmuş; kendisinden ise Hâkim Ebu Abdillâh el-Hafız rivayette bulunmuştur. H. 341 senesinde Nişabur'da vefat eden Hankâhî, hankâhın karşısındaki Bâb-ı Ma'mer'e defnedilmiştir.⁹¹

Bazı kaynaklar dördüncü asırda yaşamış, Abdurrahmân b. Muhammed en-Nîsâbûrî el-Kerrâmî (360/971) adlı bir şahıstan söz eder. Bu şahıs Nişabur'da kendi zamanında Kerrâmiyye'nin lideri olup aynı zamanda önemli bir Kerrâmî âlimdir. Seksen yıl yaşamış olan Abdurrahmân b. Muhammed, h. 360 yılında vefat etmiştir.⁹² Şebîb b. Ahmed b. Muhammed b. Heşnâm el-Bestiyğî⁹³ en-Nîsâbûrî, Nişabur'da Kerrâmî akidenin savunuculuğunu yapmış isimlerden bir diğeridir. Kendisinden Kerrâmiyye'nin gulatı olarak söz edilir. H. 390 yılından önce doğan el-Bestiyğî'nin künyesi Ebû S'ad olup h.470 li yıllarda vefat etmiştir.⁹⁴

Ebû Ali Huseyn b. Ali el-Hâfız adında bir şahıs kendi döneminde Bâb-ı Ma'mer'de el-Velî lakabı ile şöhret bulmuş Kerrâmî bir fakîhin yaşadığından söz eder. Bu şahsa muhalefet etmekle günlerini geçirdiğinden ve kendisinden fikhi meselelere dair bilgi edindiğinden söz eder. Ebu'l-Hasan eş-Şafî'î'nin bu hususta kendisini uyararak Nişabur'da ilminden istifade edilecek pek çok şahsiyyet varken el-Velî ile günlerini heba etmemesini kendisine tavsiye eder. Ebû Ali'nin kimden istifade etmesi gerektiğine dair sorduğu soruya eş-Şafî'î, İbrahim b. Ebi Talip cevabını verir. Ebû Ali, İbrahim b. Ebi Talip ile irtibata geçtiği ilk tarih olarak h. 294 senesini zikreder.⁹⁵ Bu bilgi bahsi geçen Kerrâmî fakîhin hicri üçüncü asrın ikinci yarısında bölgede etkili olduğunu gösterir. Bu rivayette ayrıca Eşarî-Kerrâmî çatışmasının izlerini görmekteyiz. Nitekim hem müellifin hem de rivayette bulunan kişinin Şafîî olması göz önünde bulundurulduğunda mezhebi yaklaşımın Kerrâmî şahsa dair verdikleri bilgiye yansdığı görülür.

Bu isimler dışında muhtelif kaynaklarda bazı isimler, Kerrami olarak nitelenmekte ancak bu isimlerin faaliyetleri veya kimliklerine dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Çoğunlukla bir lakap ile anılan kimlikleri ve faaliyetlerine dair her hangi bir bilgiye ulaşamadığımız bu isimleri çalışmamızda zikretmeye gerek duymadık.

⁹¹Hâkim Ebû Abdillâh el-Hâfız, bir akşam Ebû Zekerriyya el-'Anberî'nin meclisinden çıktıktan sonra arkadaşlarıyla el-Hankâhî'ye gittiklerini ancak Hankâhî'nin saatin geç olması nedeniyle kendilerini reddettiğini başka bir gün vakitlice gittiklerini ve Hankâhî'nin kendilerine hadis imla ettirdiğini söyler. Sem'ânî, *Ensâb*, II/313.

⁹² İbn Hacer el-'Askalânî, *Tabsîru'l-Müntebih*, III/1208; Dimeşkî, *Tavzîhu'l-Meşâyih*, VII/303.

⁹³ Bestiyğî, Nîsâbûr'un köylerindedir. Bkz. Zehebî, *Târîh*, XXXII/303.

⁹⁴ Zehebî, *Târîh*, XXXII/303; *Siyer*, XVIII/406-407; İbn Hacer el-'Askalânî, *Tabsîru'l-Müntebih*, III/1208; Dimeşkî, *Tavzîhu'l-Meşâyih*, VII/303.

⁹⁵ İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XIV/273; Zehebî, *Siyer*, XVI/54.

Sonuç

Kerrâmiyye, genelde Horasan-Maveraünnehir bölgesinde özelde ise Nişabur'da etkinlik gösteren bir mezhep olmuştur. Ancak bölgedeki söz konusu etkinliğine rağmen Kerrâmi isimler ve faaliyetlerine dair tarihi kaynaklarda sınırlı miktarda malumat yer almıştır. Tarihi kaynaklara yansıyan malumat ise muhalefet odaklı olduğundan çoğunlukla Kerrâmiyye'yi bid'at bir fırka; Kerrâmi isimleri ise mübtedi' olarak nitelendirmiştir. Bu algı, bazen Kerrâmi görüşlerin bilinçli olarak farklı yansıtılmasına neden olmuştur. Önde gelen Kerrâmi isimler olan İbn Kerrâm ile İbn Heysem'in eserlerinin günümüze ulaşmaması, birinci el kaynaklardan Kerrâmi görüşleri öğrenme imkânından bizleri mahrum kılmıştır. Ancak muhalefet odaklı da olsa farklı dini-toplumsal grupların aktarımları birbiri ile karşılaştırıldığı takdirde, söz konusu bilgiler anlamlı hale gelmiş ve bu noktadan hareket edilerek çalışmamızda Kerrâmi isimler ve bu isimlerin Kerramiyye'nin teşekkülündeki etkisi aydınlatılmaya çalışılmıştır.

İbn Kerrâm'dan sonra İshak b. Mehmeşâz ve oğlu Ebû Bekir, Kerrâmiyye'nin taraftar edinmesinde son derece etkili olmuştur. Gazneli Sebüktekin ve oğlu Mahmut, bu isimlere destek olarak Kerrâmiyye'nin bölgede güç kazanıp yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu isimler ile siyasi desteği arkasına almayı başaran Kerramiyye, dönüm noktasını İbn Heysem ile yaşamıştır. İbn Heysem ise mezhebin görüşlerine kelami derinlik kazandırmış ve Kerrâmiyye'ye yöneltilen tenkitleri cevaplandırmaya yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Daha sonraki dönemde Fahreddîn er-Râzî ile münazarası ve zâhid ve âbid yaşayışı ile tarihi kaynakların kendisinden söz ettiği Mecdüddîn b. Kıdve mezhebin bayraktarlığını yürütmüştür. Kerrâmiyye'nin gücünü yitirdiği dönemin temsilcisi olan İbn Kıdve'den sonra mezhep, tarihi kaynakların kendisinden söz ettiği önemli bir şahsiyet yetiştirememiş ve zamanla bölgedeki varlığı son bulmuştur.

Kaynakça

- 'Attâr, Ferîdüddîn en-Nîsâbüri (ö.618/1221), *Tezkiret'ul-Evliyâ'* thk. Muhammed Edîb el-Câdîr, tsh. Ahmed Ârâm, Dimeşk, 2008.
- Bağdâdî, 'Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed (ö.429/1037), *el-Fark beyne'l-Fırak*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhâmîd, el-Matbaatu'l-'Asriyye, Beyrut, 1995.
- Bâherzî, Ali b. Hasan (ö.467/1075), *Dumyetu'l-Kasr ve Usretu Ehlil-Asr*, y.y., t.y.
- Brockelmann, Carl, *Târîhu Edebi'l-'Arabî*, çev. Abdulhalîm en-Neccâr, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, t.y.
- Bosworth, Edmund, "The Early Islamic History of Ghur", *Central Asiatic Journal*, S. 6 (1961), 116-133.
- Bulliet, Richard W. , *The Patricians of Nishapur: A Study in Mediaval Islamic Social History*, Harvard Middle Eastern Studies, Harvard University Press, Cambridge, 1972.
- Dimeşkî, İbn Nâsreddîn Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Kaysî, *Tavzîhu'l-Müştebih fi Zabti Esmâi'r-Ruvâti ve Ensâbuhum ve Elkâbuhum Kinâhum*, nşr. Muhammed Naim el-'Arkûsî, Beyrut, 1993.
- Ebû Temmâm el-İsmâ'îlî el-Hevârizmî (IV/X. asır), *Bâbu's-Şeytân min Kitâbi's-Şecere li Ebî Temmâm*, thk. Wilfred Madelung ve Paul E. Walker, Leiden, 1998.

- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim (ö.405/1014), *Târîhu Nîsâbü'r*, Farsçaya trc. eden Muhammed b. Hüseyin en-Neysâbü'rî, Kitaphane-i İbni Sînâ, Tahran, t.y.
- Hafîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö.463/1070), *Târîhu Bağdat Medîneti's-Selâm*, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 2001.
- İbn 'Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah b. Abdillâh b. Şafî'î (ö.571/1175), *Târîhu Medîneti Dimeşk*, thk. Ebû Saîd Ömer b. Ğarame el-Amravî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî (ö.597/1200), *Kitâbu Telbîsi'l-İblîs*, thk. Ahmed b. Osmân el-Mezîd, Dâru'l-Vatan, Riyad, 2002.
- İbn Ebi'l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhâmid b. Hibetillah b. Muhammed el-Medâinî (ö.656/1258), *Şerhu Nehci'l-Belâğâ*, thk. Muhammed Ebu'l-Fudayl İbrâhîm, Dâru İhyâi'l-'Arabiyye, Kum, 1993.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Kadî el-Ferrâ' el-Hanbelî (526/1131), *Tabakâtu'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y.
- İbnü'l-Esîr, Ebû Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim (ö.630/1223), *el-Kâmil fî't-Târîh*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâuddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed (ö.852/1449), *Tabsîru'l-Müntebih bi Tahrîri'l-Müştebeh*, nşr. Muhammed Ali en-Neccâr -Ali Muhammed el-Becavî, Kahire, 1964.
....., *Lisânu'l-Mizân*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Mektebetu'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Lübnan, 2002.
....., *en-Nuket 'ala Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rebi' b. Hadi', Medine, 1984.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Amr (ö.774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şîrî, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, y.y., 1988.
- İbn Kutlûboğâ, Ebu'l-Adl Zeynuddîn (Şerefuddîn) Kâsım es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî (ö.879/1474), *Tâcu't-Terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1992.
- İbn Mulakkın, Sirâcuddîn Ebu'l-Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şafî'î (ö.804/1401), *Tabakâtu'l-Evliya'*, Mektebetu'l-Hanci, Kahire, 1994.
- İbn Verdî, Zeynuddîn Ömer b. Muzaffer (ö.749/1349), *Târîhu İbn Verdî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan 1996.
- İsferâyînî, Ebu'l-MuzafferTâhir b. Muhammed (ö.471/1078), *et-Tabsîr fî'd-Dîn ve Temyîzu'l-Fırkati'n-Nâciye an'il-Fıraki'l-Halikîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Â'lemu'l-Kutub, Lübnan, 1983.
- Kök, Bahaattin, "Gazneli Mahmut'la Abbasi Halifesi el-Kâdir Arasındaki İlişkiler", *Ekev Akademi Dergisi*, C. I/2, 117-126.
- Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.
....., *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2002.
....., "Kerrâmîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXV/294-296.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö.381/991), *Ahsenu't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Mektebetu Medbûli, Kahire, 1991.
- Malamud, Margaret, "Ortaçağ Horasanında Sapkın bir Politika: Nişabur Kerrâmîyyesi", çev. Hüseyin Doğan, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, XIII, S.1 (2015), 533-552.
- Merçil, Erdoğan, "Simcûriler" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXVII/210-211.
- Nesefî, Ebu'l-Muin Meymun b. Fazl (ö.508/1115), *Tabîratu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, I. cilt thk. Hüseyin Atay, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004; II. cilt thk. H. Atay- Ş.A. Düzgün, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.
....., *Kitabu't-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd*, thk. Cîbullah Hasan Ahmed, Dâru't-Tibâet'il-Muhammediyye, Kahire, 1986.
- Pezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed (ö.493/1099), *Usûlu'd-Dîn*, thk. Hans Peter Linss, el-Mektebetu'l-Ezheriyye, Kahire, 2003.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybek (ö.764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed Arnavûd-Türkî Mustafâ, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut, 2000.
- Sayrafînî, Takiyyuddîn Ebû İshak İbrahim b. Muhammed (ö.641/1243), *el-Müntehâb min Kitâbi's-Siyâk li Târîh-i Nîsâbü'r*, thk. Halid Haydâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994.
- Seksekî, Ebu'l-Fazl Abbas b. Mansur el-Hanbelî (ö.683/1284), *el-Burhân fî Ma'rifeti Akâidi Ehli'l-Edyân*, thk. Bessâm Ali el-Âmûş, Mektebetu'l-Menâr, Ürdün, 1996.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî (ö.562/1166), *el-Ensâb*, Dâru'l-Cenân, Beyrut, 1988.
....., *et-Tahbîr fî Mu'cemi'l-Kebîr*, thk. Münire Naci Salim, Riâsetu Dîvânî'l-Evkâf, Bağdat, 1975.
- Subkî, Tacuddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb (ö.771/1380), *Tabakâtu's-Şâfi'îyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanahî, Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, y.y., 1964.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Celâluddîn (ö.911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Matbaatu'a-Saâde, Mısır, 1952.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm (ö.548/1154), *el-Milel ve'n-Nihâl*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Lübnan, 2009.

- 'Utbi, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr (ö.427/1036), *el-Yemînî*, thk. Abdullatif es-Sâmirî, Dâru't-Tuley'a, Beyrut, 2004.
- Watt, Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Sarkaç Yayınları, Ankara 2010.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz (ö.748/1347), *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, Lübnan, 2004.
- ....., *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, y.y., 2003.
- ....., *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed Muavvez, A'dil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 1995.
- ....., *el-İber fî Haberi men Ğaber*, thk. Ebû Hacer Muhammed b. Ahmed es-Saîd b. Beysûmî Zağlûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris (ö.1396/1976), *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm, yy., 2002.
- (Müellifi belli değil.) *Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'an ve Hüümâ Mukaddimetu Kitabi'l-Mebâni (fî Nazmi'l-Meânî) ve Mukaddimetü İbn Atiyye (fî Ulûmi'l-Kur'an)*, thk. Arthur Jeffery, Mektebetu'l-Hancî, Mısır, 1954.